

Harry Mulisch. *Twee opgravingen*. De Bezige Bij

'Na afloop keek ik in de ogen van een tamelijk verbijsterd publiek', schrijft Harry Mulisch in de 'Verantwoording' bij *Twee opgravingen*. Het publiek bevond zich op 11 maart 1954 in Rotterdam; de lezing waardoor het zich liet verbijsteren is nu onder de titel 'Op weg naar de mythe' voor het eerst gepubliceerd, samen met een andere archeologische vondst uit Mulisch' archieven.

De verbijstering is maar al te begrijpelijk, want in 1954 zullen de meeste toehoorders niet hebben geweten wat hen bij een spreker als Mulisch te wachten stond. Boeken als *Voer voor psychologen* en *De compositie van de wereld* en lezingen als *Het Ene* en *Het licht* zaten toen nog verborgen in de schoot van de toekomst. Maar de eerste aanzetten ertoe zijn ook al in deze - alleen al hierom zeer interessante - lezing te vinden.

Terecht benadrukte Willem Kuipers vorige week in ISBN de 'organische' samenhang van Mulisch' oeuvre. Tegelijkertijd ontkracht deze samenhang het verwijt van modieusheid, dat Mulisch van tijd tot tijd naar het hoofd krijgt geslingerd. Dat hij gevoelig is voor de modulaties van de tijdgeest, zal ik niet ontkennen, maar de actuele, tijdgebonden elementen worden steeds geïncorporeerd in een geheel eigen literair universum. Uiteindelijk is het niet Mulisch die buigt voor de mode, maar de mode die zich voegt naar Mulisch, wiens pretenties heel wat verder en dieper reiken dan alleen het tijdelijke.

Zo ook in deze lezing. Met apodictische stelligheid betoogt hij dat de ware kunst voortaan niet meer zal voortkomen uit één individueel motief, maar 'uit een veel breder, algemener, collectief spanningsveld'. Voorbij is de psychologische literatuur, overbodig gemaakt door de psycho-analyse; de toekomst behoort aan een nieuw soort mythische literatuur.

Uitdrukkelijk waarschuwt Mulisch dat hij niet een fascistische 'regressie naar de onmenselijkheid' op het oog heeft. Zijn mythe behelst een 'poging de mens en zijn wereld te vatten in datgene, wat op een bepaald moment voor hun essentie wordt aangezien'. In de tijd die voor de deur staat, zal het gaan om een literatuur die het tekort van het rationalisme (en dat is: de ontkenning van het 'psychische ravijn' in de mens) zal opheffen door het irrationele in taal te vangen zonder het als zodanig te ontkennen.

De nieuwe mythen die de literatuur moet verschaffen vervangen in zekere zin de verdwenen goden, maar op een andere - bewuste - manier, zonder vervreemding. Van die literatuur verwacht Mulisch dan ook nogal wat. Zij zal de 'kloof tussen kunst en publiek' doen verdwijnen; zij zal 'de hele mensheid overkoepelen en daarmee zoiets als een nieuwe cultuur scheppen'.

Het verbijsterde Rotterdamse publiek dat - typisch Mulisch - behalve op een lezing ook op een fraai schema werd getrakteerd, zal zich nog ver van die nieuwe cultuur verwijderd hebben gevoeld. De huidige lezer valt het op dat Mulisch destijds heel wat meer van de literatuur verwachtte dan nu. Tegenwoordig lijkt de kunst bij hem vooral in het defensief te zijn tegen de alom oprukkende technische ratio. Aan de andere kant kunnen we deze 'bijkans postume uitgave' misschien ook opvatten als

een teken, dat Mulisch inderdaad niet van plan is het erbij te laten zitten - net als die eigenwijze engel aan het eind van *De ontdekking van de hemel*.

De andere tekst die Mulisch heeft opgegraven lijkt minder optimistisch en strijdbaar. 'Ik, Bubanik', geschreven in 1947, is een mooie novelle over een dolgedraaide utopist, een 'verlosser der mensheid', die een nieuwe mens zonder kennis van het kwaad tracht te kweken. Alles berust volgens hem op opvoeding; dus een toekomstige wereld zonder oorlog en geweld valt alleen te realiseren als kinderen van meet af aan opgroeien in een omgeving waaruit deze zaken rigoureuus zijn verwijderd.

In de novelle zet Bubanik zijn ideeën uiteen tegenover een zekere Oldenburg. Daarop volgt een gedachtewisseling, waarin met specifieke argumenten *nature* wordt uitgespeeld tegen *nurture*. Volgens Oldenburg bestaat er namelijk een 'kosmische wet', die een evenwicht tussen goed en kwaad vereist. Als de utopische rede de natuur ontkent door het kwaad kunstmatig te elimineren, zal deze via een omweg alsnog revanche nemen - in het geval van Bubaniks pupillen via het 'onbewuste', maar je zou ook kunnen zeggen (om een term uit de lezing te lenen) via het 'psychische ravijn'.

De rationalistische utopie van de nieuwe mens komt er in deze novelle dus niet best vanaf. Bubanik (die vindt dat het doel de middelen heiligt) hoopt zelfs op grote, verschrikkelijke oorlogen, omdat die de mensheid rijp zullen maken voor zijn utopie van een wereld zonder oorlog. De absurde logica die dit soort onverbiddelijk utopisme pleegt te regeren, wordt feilloos blootgelegd.

Toch heerst er na het gesprek met Bubanik enige gêne bij Oldenburg. Bubanik is, hoe fataal ook, bezeten van het geluk van de mensheid; Oldenburg vraagt zich af wat hij daar tegenover heeft te stellen: 'Zijn gelijk? Was dat alles?' In de novelle blijft het bij deze vraagtekens. In de jaren zestig zou de twijfel die zij vertolken leiden tot meer sympathie voor de utopie, toen Mulisch op Cuba de opkomst van een nieuwe 'nieuwe mens' meende te mogen begroeten.

Zijn eigen novelle had hem voor de vergissing kunnen waarschuwen, zo blijkt achteraf. En ook het uiteindelijke antwoord was al voorhanden. Dat ligt immers bij de opvattingen over mythe en literatuur, die in de lezing uit 1954 worden verkondigd en die Mulisch na zijn Cubaanse avontuur weer op de voorgrond zou plaatsen. Tegenover de verlokkingen van de rationele utopie staat daarom niet zozeer het gelijk van de 'kosmische wet', als wel de hoop op de mogelijkheden van een mythische literatuur, waarbij in het midden mag blijven wat die mogelijkheden nu nog precies te betekenen hebben.

(*de Volkskrant*, 25-3-1995)